

החומר הלבן (היבט פוליטי של לובן)*

הומי ק. באבא

הקתדרה למדעי הרוח על שם צ'סטר ד. טריפ באוניברסיטת שיקגו

מעניין לשים לב עד כמה אנחנו מבטאים את חיינו הפוליטיים בשפת הצבע: שמרנים בכחול, רדיקלים באדום, הומוסקסואלים בוורוד, ליברלים בלילך-סגול; פטריוטים מתקדמים ממפלגת הקונגרס היהודית בלבן, לאומנים אפריקאים בשחור, אדום וירוק, אפארטצ'ייקים אוואנגרדיסטים — כמו הפשיסטים, לרוע המזל — בשחור. הלקח מלוח הצבעים הפוליטי הזה עשוי, כמובן, לחרוג אל מעבר לדגלים, לגדילים ולדגלונים. במצג החזותי של הצבעים טמון, אחרי הכל, "מגוון הדעות" שבו רואות חברות מודרניות את סגולתה העיקרית של הדמוקרטיה. אלא שיש משהו משמעותי יותר בקישור שבין צבע לבין הזירה הפוליטית — משהו ימי-ביניימי ומאוד סכולסטי, שמקורו בקוד הצבעים של גלימות הנזירים והכמרים, בנסים הססגוניים של הגילדות והנסיכים ובצורות חיים מיושנות אחרות.¹ להפגין ברבים את (צבע) הפוליטיקה שלך,² היא, בסופו של דבר, דרך אפקטיבית לדבר על האינטרסים של הכוח הפוליטי — צורה של "שיעבוד" (subjection)³ שאותו ניתן לכנות בעקבות פוקו ביו-פוליטיקה (bio-politics). לומר זאת/ה מזדהה עם צבע, להניח להשתייכות הפוליטית להיקרא מתוך צבע הווילונות בדירתך היא תגובה פוליטית סובטילית⁴ נגד מה שהפוקיאנים היו מגדירים

* Bhabha, Homi K., 1998. "The white stuff (political aspect of whiteness)," *Artforum* 36 (9) (May): 21–24, תרגמה: איה בריר, עריכה מדעית: יהודה שנהב ודני רבינוביץ. תודה גם לתמי האזור ולשירלי האזור. הטקסט המקורי הופיע ללא אפראט מדעי; המערכת קיבלה החלטה להוסיף את האפרפט המדעי בגירסה זה. הומי ק. באבא הוא ראש הקתדרה למדעי הרוח על שם צ'סטר ד. טריפ באוניברסיטת שיקגו ופרופסור אורח באוניברסיטת לונדון. באבא הוא בעל טור קבוע בכתב-העת *Artforum*.

¹ את הקישור בין צבע לפוליטיקה ניתן אולי לייחס לביטוי "homo nullius coloris", מן המחזה פסאודולוס לפלאוטוס מן המאה ה-2 לפנה"ס, שפירושו המילולי הוא אמנם: "אדם ללא צבע", אולם השימוש המקובל בו הוא של אדם ללא מחויבות פוליטית.

² במקור, כשבאבא כותב: "to wear your politics on (the color) of your sleeves", הוא נוקט משחק מילים המתבסס על הביטוי האנגלי: "To wear one's heart on one's sleeve", שפירושו להפגין רגשות ברבים.

³ למושג "subjection" יש בהקשר זה שתי משמעויות שונות. האחת היא "כפיפות", כלומר תהליך הפיכתו של סובייקט ל"כפוף", אבל ניתן גם לפרשו כמובן של "נתינות".

⁴ השתמשנו במושג subtle; המונח שמשמש את באבא בהקשר זה הוא po-faced, המתייחס מן הסתם לתגובה בעלת פנים פוליטיות, אך בד בבד גם רומז כנראה לביטוי "פני-פוקר" (pokerfaced), שנועדו, כידוע, להסתיר יותר מאשר לגלות. כלומר: פוליטי, אבל לא במשמעות הבוטה והישירה של הפוליטיקה, אלא במשמעות היותר סובטילית של המושג פוליטיקה.

כמנגנונים "הממשמעים" (disciplinary) של החברה המודרנית: הגוף נעשה לאתר הכוח והידע, בעוד שהעין או המבט מפעילים מעקב ריבוני משלהם.

אחד מטיעוניה העקביים של פוקו הוא כי מקום הכוח נותר תמיד בלתי נראה: עריצותו של השקוף. עבודה שנעשתה באחרונה על חווית "הלובן" – נושא מתפתח בלימודי התרבות – הופכת את הכיוון הפוקואני לאקסיומטי כמעט. הניתוח הביקורתי של הלובן, בין שהוא יוצא ממחקרים ספרותיים, מהיסטוריה של העבודה, מאוטוביוגרפיה או מתחום הסוציולוגיה, מנסה להדיח את העמדה הלבנה ממעמדה הנורמטיבי. הוא מציג אותה כאסטרטגיה של סמכות, לא כ"זהות" אותנטית או מהותית. מאחר ש"לובן" הופך את התביעה לכוח חברתי ולזכויות יתר אפיסטמולוגיות למוכנת מאליה, עקירתו לא תושג רק באמצעות הרמת "מבטו של האחר" או באמצעות "החזרתו" של המדוכא לזירה.

המהלך החתרני באמת ינסה לחשוף בתוככי מעטה "הלובן" את היסודות הנאבקים זה בזה, אלה ההופכים אותו למה שהוא – צורה לא יציבה ומעורערת של סמכות. מהלך חתרני יחשוף את ה"הבדלים" הרבים מספור שעליהם מנסה הלובן להתגבר; את היסטוריות הטראומות והאימה הנפשעות שאותן מוכרח הלובן לחולל ושמפניהן עליו להתגונן; את השכחה שהוא כופה על עצמו; את האלימות שהוא גורם כשהוא הופך עצמו לכוח שקוף וטרנסצנדנטי של סמכות. דרערכיות או שניות מיוחדת זו כצורה של ניתוח ביקורתי היא שהנחתה את מסתה החלוצית של טוני מוריסון "Playing in the Dark"⁵, והיא שמוסיפה לספק הראה למיטב הכתיבה על לובן, דוגמת *Black on White* (שחור על גבי לבן), האנתולוגיה המצוינת של דייוויד רוזיגר⁶, שבה כותבים שחורים מתחקים אחר משמעות ה"לובן", ואוסף מאמריה המשובח של רות פרנקנברג, *Displacing Whiteness* (לעקור את הלובן)⁷. כשהיא כותבת "סיפור הגזע אינו סיפור פשוט של שחור ולבן, אלא סיפור של צמדים מורכבים יותר, משולבים זה בזה, שהתעצבו מעשה אמן מכוח תהליכים היסטוריים שהבנייתם היתה לאומית, [צמדים] שמופיעים בקובץ זה כשחור-לבן, חום-לבן, אפריקאי-אירופי, מקסיקאי-צ'יקני, צ'יקני-אנגלי, הודי-בריטי", פרנקנברג מופיעה כדוברת קולקטיבית של התרומות החשובות, המורכבות והנוקבות ביותר לדיון הנוכחי. לובן הוא, אחרי הכל, לא יותר מאשר גוון חיוור יותר של אפור, או שחור המואר באור סנוורין.

מצבי התרבות הממוקפים (hyphenated) והמוכלאים (hybridized) האלה הם מופעים של שפה קוסמופוליטית הצומחת אמנם בחברות רבות-תרבותיות בביטוי מקומי, אבל הם חורגים במפורש ממוקם לאומי מסוים. העיסוקים הלא-בינאריים בהבדל ומרחק תרבותיים מוליכים

⁵ תורגם לעברית על ידי עמנואל לוטם כמשחקים באפלה: לובן-עור והדמיון הספרותי, הקיבוץ המאוחד, תל-אביב, 1997.

⁶ Roediger, David R. (ed), 1998. *Black on White — Black Writers on What it Means to be White*. New York: Schocken Books.

⁷ Frankenberg, Ruth, 1997. *Displacing Whiteness — Essays on Social and Cultural Criticism*. Durham: Duke University Press.

לעיתים קרובות לנרטיבים ההופכים לאוטוביוגרפיה ולאנקדוטה כדי לספר מה זאת אומרת לחיות דרך התיווך של הלובן – תיווך העשוי להיות מטעה ומהלך קסם כאחד. "עור לבן, מסכות לבנות" (White Skin, White Masks), גיליון האביב (1997) של כתב-העת *Transition*, כולל אוסף עשיר של זיכרונות אינטימיים מעין אלה: הילטון אלס (Als) עוקב אחר חוטי מעיל החסידים של ויליאם ס' בארוז (Burroughs) ואחרי החיקוי החיוור שהוא מציע ל"סגנון כושי ג'נטלמני", רק כדי לחזור לקישור המוכר שעשה אביו "בזיווג שבין סגנון כושי לסגנון יהודי... בזמן שסרק את העיר בחיפוש אחר עצב ויושר מוסרי". בל הוקס (hooks) מאפשרת לקוראים גישה למאבק שהיא מנהלת עם לני ריפנשטאל (Riefensthal). פטרישיה ויליאמס (Williams) משתמשת במטאפורה קולינרית, של בלילה אתנית ("ethnic hash"),⁸ לתיאור הגיוון התרבותי של משפחתה המורחבת – שחורה, צ'רוקית, סקוית, צרפתית-קנדית; "גיגרים" ("Jiggers")⁹ היא המילה המשמשת את ג'ו ווד (Wood) לתיאור יפנים "שחומי-פנים" שהקנניים האולטרה-סגוליות של תא השיזוף המלאכותי אינן משפיעות עליהם כמלוא הנימה.

מקומו של "המיעוט" – אדום, ירוק, שחור, לבן, ורוד, ויגר, ג'יגר, ניגר – בסבך מלחמות התרבות מובלט בטענתו העיקשת של פוקו, בשפה השגורה בלימודי התרבות, שכוח מודרני צומח מתוך "תנאים מקומיים וצרכים מיוחדים" ופועל בתוכם, ולא מתוקף רציונליות אינסטרומנטלית או "אוניברסלית" של קבוצות מסוימות. הקשיבו למושגים היברידיים, כמו: הגוף הממוגרד, המבט ה"ממוגזע", אומה הומואית, "תשוקה" דיאספורית – ותוכלו לשמוע הד לטענתו של פוקו שהרכבים אלה אינם "יוצרים אפקט של הומוגניזציה של המקרים השונים הללו אלא מכוננים קשרים, הפניות הדדיות, השלמות והבחנות תוך הנחה שכל דוגמה גם משמרת אפנויות מסוימות משלה".

אחת מהשלכותיה של התיאוריה הפוסט-סטרוקטורליסטית על הפוליטיקה של רב-תרבותיות – המזוהה תדיר בטעות עם רוח הזמן של פוסטמודרניזם מעורפל – היתה לשלול ממושג "המעמד" את הבכורה המיוחדת לו בדרך כלל בביקורות חברתיות פרוגרסיביות: אופיין ההטרודוקסי של "הפניות הדדיות, השלמות והבחנות" מאפשר דמיון של מהות חברתית מקוטעת-משהו "המקדימה כל אסטרטגיה מעמדית, כזו המבקשת להתייחס לכלל מכלולים עצומים אחידים וברורים", במילותיו של פוקו. כשהחלוקה המעמדית היא רק אחת מתוך מגוון של כוחות חברתיים והבדלים תרבותיים, מאבד "הרעיון" של מדינת הלאום את העיקר של פעולה חברתית – בעד המדינה או נגדה – את ממשותו הסוחפת. מיקרו-חברות, הקרויות לעתים קרובות "קהילות אינטרסים", מתנגדות לחיבוק הדוב של מדינת הלאום; קבוצות מיעוט רואות יותר ויותר את זירת פעולתן באקדמיה "הליברלית" (חרף תכונותיה האליטיסטיות

⁸ המילה hash יכולה להתרגם פשוט לבליל, אך באבא מתייחס כאן למשמעותה כתבשיל קדרה, שלתוכו מושלכים בשר וכל מיני ירקות ו"מוקפצים" עד להשחמה.

⁹ זוהי כמובן הכלאה בין nigger, כינוי הגנאי האמריקאי הנפוץ ביותר לאמריקאים ממוצא אפריקאי, לבין Japanese. אבל משיציר כלאיים זה בא לעולם, הוא עוטה גם את משמעותה של המילה האנגלית הנכתבת בדיוק כך (אם כי באות קטנה), jiggers: סוג של פרעוש, רקדן ג'יג או כלי קטן.

והמגוננות (protectionist — או בנציגויות של קוסמופוליטיות טרנס-לאומית, כמו עמיתים פוליטיים או מחקריים ממקומות אחרים בעולם. הפניית העורף הזו למרכזיות של הלאום חושפת לעתים קרובות את "הפוליטיקה של ההבדלים" לטענה כי מדובר בעצם בפרקטיקה "לא פטריוטית", שהמיעוטים הפועלים בה אינם אלא סוכנים זרים על אדמת המולדת.

במאמר "The Dark Side of the Academic Left" (צדו האפל של השמאל האקדמי), מטח היריות האחרון שכיוון לא מכבר ריצ'רד רורטי¹⁰ נגד השמאל התרבותי הקוסמופוליטי, רורטי מהרהר ב"המרתו החלקית של מרקס בפרויד" בהגותם של אנשי רוח פרוגרסיביים. רורטי דן בהשפעות השינוי שחל בדיון הרדיקלי, שאינו מתמקד עוד בחלוקות עומק חברתיות הנובעות מ"אנוכיות" — כמו אבטלה, קיפוח חינוכי, ההידרדרות באספקת שירותי הבריאות והדיור — אלא בהשלכותיו ההרסניות של "הסדיזם": "שמאל תרבותי זה חושב יותר על סטיגמות מאשר על כסף, יותר על מניעים נפשיים-מיניים עמוקים וחבויים מאשר על תאוות בצע שטחית וגלויה לעין". בעודו מודה בלי היסוס כי השמאל התרבותי — המגויס ל"מה שהם [חסידין] מכנים בשם 'פוליטיקה של ההבדל' או 'של הזהות' או 'של ההכרה'" — הפך את אמריקה לאומה מתורבתת יותר בכל הנוגע לסוגיות של גזע, מגדר והומוסקסואליות, רורטי מצר על העובדה שאין הוא "מסוגל לעסוק בפוליטיקה לאומית", ותחת זאת בוחר להתעסק בהשפעות הגלובליזציה, מאחר שהוא "מתעניין יותר בפועלי העולם המתפתח מאשר בגורל אזרחינו אנו". רורטי גורס, על דרך הניגוד, כי השמאל חייב "לנסות לגייס את מה שנותר מגאוותנו על האמריקאיות שלנו".

יש, כמובן, קו אפור דק בין דיבור "לאומי" על שאלת האיגודים המקצועיים, הצורך בגאווה אזרחית, רווחה חברתית וכו' לבין דיבור הגולש להרגלי החשיבה המוכרים "הישנים" של השמאל: צמצום הספירה הציבורית התרבותית לתחום הדטרמיניזם הכלכלי; התמיכה באיגודים מקצועיים על חשבון עובדים מוגזעים וממוגדרים ש"הבדליהם" ואפלייתם לרעה מוכפפים לאינטרס המעמדי; ההומופוביה והקסנופוביה המעוותים בקלות כה רבה את הפטריוטיזם. מי שמבקש להחיות את זכות הבכורה הלאומית בניגוד לנקודת המבט הקוסמופוליטית הגלובלית מסתכן בכינונו, בלית ברירה, של סוג השיח המעמיד עובדים זרים אל מול העובדים "שלנו", במצב שבו רבים מן העובדים "שלהם" הם, לאמיתו של דבר, עובדים מהגרים שלנו, Gastarbeiter¹² שלנו, שעבודתם היא יצרנית דיה אך באופן כלשהו נוכחותם אינה עוברת את מבחן האזרחות המלאה. "אנחנו-והם-איזם"¹³ מעין זה לא מסוגל להתמודד עם הקפיטליזם הגלובלי המתרחב שאינו מכבד שום מחסומים של זמן בעודו שועט

10 Rorty, Richard, 1998. "The Dark Side of the Academic Left," *The Chronicle of Higher Education* 44 (30): B4 (3).

11 politics of recognition ו־politics of difference, politics of identity בהתאמה.

12 Gastarbeiter (גרמנית) יש לתרגם ל"מהגרי עבודה"; אך מילולית פירוש המילה הוא למרבה האירוניה "עובדים אורחים".

13 במקור: "us-and-them-ism".

לעבר עתיד בתר-פורדיסטי (post-fordist) של צבירה גמישה של הון, צרכנות טרנס-לאומית ושווקי עבודה "חופשיים", נצלניים, לא-מוסדרים.

לא ניתן להבין במלואה את סופת השלגים שמחוללים מחקרי "הלובן" אם לא ממקמים אותם על כפות המאזניים העדינות בין שמאל ישן לשמאל תרבותי, בין הלאומי לקוסמופוליטי, בין האנוכיות לסדיזם. כמו הצבע עצמו, "לובן" הוא אקרון המשמש להקרנת רוחות הרפאים הפוליטיות של העבר על גבי המשטחים הלא-ממומשים של ההווה; אבל ב-בזמן הוא משמש להקרנת מה שמכונה בעגת הצפעים בשם "גרונד" (primer), צבע יסוד המווסת את כל הצבעים האחרים, נורמה המונחת בריש גלי או בהיחבא בבסיסם של ערכים חברתיים רבי-כוח. באמצעות העלאת סוגיות של מעמד, עוני, "זבל לבן" (White Trash),¹⁴ הקצאת משאבים, זכויות יתר מוסדיות וההון הסימבולי המתלווה לצבע עור ולסממניו החיצוניים, מנסה הניתוח הביקורתי של הלובן להביא את פרספקטיבת הרוב ליישר קו עם שיח ההבדל התרבותי, המייצג את נקודת המבט של המיעוט. כשלעצמה, לביקורת זו יש, לכל הפחות, פוטנציאל ליזום דיון לאומי שתוכניתו הפוליטית תזכה להכרה מצד מה שנותר מן השמאל האמריקאי הישן.

אגף אחד של ביקורת הלובן החדשה — המגמה האפוליציניסטית,¹⁵ שמייצג *Race Traitor*, כתב-העת של נואל איגנטיב (Ignatiev) — חותר לשלול את המעמד הסימבולי של "הלובן" בתור זכות יתר, כל אימת שהוא מתקשר מוסדית או אינטואיטיבית לצורות שונות של מעמד אנושי (personhood) או לנורמות "השקופות" הקשורות בפטריארכיה ובפטרנליזם לבנים. אבוליציוניזם, לשיטתו של איגנטיב, מפנה את תשומת הלב לעולמם של המקופחים — בתי ספר פושטי רגל, איגודים מקצועיים כושלים, כוחות משטרה גזעניים, חוקים בלתי צודקים. במקום למסור את המעמד החלש לידי המדינה כדי שזו תפרוס עליו את ידיה המגוננות באמצעות נדבות ליברליות, חותרים האבוליציוניסטים לשבש את תפקודם החלק של מוסדות המדינה ולאפשר לאלה שאולי הם לבנים אך בעצם הם "אויבי החברה הרשמית" להתעמת עם תודעתם הכוזבת ו"להשתחרר" מגזעם. אפילו לא יעלה בידו להשיג משהו אחר, חזקה על אוואנגרדיזם מעין זה שיתקדם במידת מה אל עבר החזרתו לתמונה של טיעון המתמקד באומה: "תרבות לבנה" — אין דבר כזה, כתב איגנטיב ב-*Transition*. "שקספיר לא היה לבן; הוא היה אנגלי. מוצרט לא היה לבן; הוא היה אוסטרי".

אבל מה התועלת בשם,¹⁶ אם אפשר להמיר את הלובן בקלות כה רבה בשמה של אומה ובקטגוריה של השתייכות לאומית? האם לא יוכל הלובן, לכשיתבטל, להמשיך בקריירה "הלאומנית" שלו במסווה של "תרבות אזרחית", "חילוניות", "סובלנות" או אפילו "התרבות

¹⁴ white trash, כינוי מקובל בארצות הברית ללבנים בני מעמדות נמוכים במיוחד.

¹⁵ אבוליציוניסטית, מ-abolitionism, התנועה לביטול העבדות בארצות הברית.

¹⁶ כאן מצטט באבא, בלי סימון חיצוני בדמות מרכאות או מראה מקום, את השאלה הנצחית ששם שקספיר בפיה של יוליה במחזה רומיאו ויוליה: "What's in a name?". שקספיר, ויליאם, תשמ"ו. רומיאו ויוליה II, תרגם רפאל אליעז, הקיבוץ המאוחד, תל-אביב, עמ' 2, 43.

הלאומית" – מונחים שנוצלו כדי למשוך בני אדם אל תוך הקהילייה האנושית, אבל, באותה מידה, גם כדי להדירם ממנה כ"אחרים"? דרכי הגישה שמספקות נורמות השיפוט התרבותי והפוליטי ה"אנגלו-צנטרי" ל"חיים הטובים" הן, ללא ספק, מפלות ובלתי מוסריות. אבל הלהג על שינוי הצורה המתלווה למאבק הראוי נגד הלובן מתחיל לעטות לפעמים את הנימה הסמכותנית או האפוקליפטית של מדינת הלאום, שהיא לעתים כה קרובות שופרו של הדבר שכנגדו נלחמים:

כדי להיחלץ מהסבך הזה צריכים אלה הקרויים לבנים לחדול להתקיים כלבנים. במילים אחרות, הם חייבים לאבד עצמם לדעת כלבנים כדי להתעורר לחיים כעובדים או כצעירים או כנשים או כאמנים או בכל זהות אחרת שתאפשר להם לחדול להיות היצורים המשועבדים, העלובים והנרגנים שהנם עכשיו ולהיעשות לבני אדם מתפתחים, חופשיים לבחור עם מי ברצונם להתרועע.

סוגיות אלה, שאיגנאטיב מעלה באומץ לב, משוות מימד דרמטי לצורך לבטל את זכות היתר הלבנה, הן בתחום האחריות הציבורית והן בנבכי הנשמה והנפש. ואולם, הצליל הרם של חשבון הנפש, שאליו חוברת מוסריותו הרטורית, מתקרב במידה לא נוחה, לטעמי לפחות, לדרך שבה שיח המדינה לסוגיו פונה תדיר אל העם או אל החיילים, כאילו היו ציבור הומוגני הממתין לגיוסו. מצע פוליטי ממשמע מסוג זה שולל מן האנשים את זכותם להגיב תגובה מגוונת, להציע שוני במונחים או בנימה. כולם חייבים, פחות או יותר, לפעול או להשיב באורח סביל, ובחיוב.

כלום ישנה "נימה" נכונה לשיחה לאומית שכזו? הסוגיה הזו היסטורית באותה מידה שהיא רטורית או מוסרית. תוצאותיה ההרסניות של החלוקה הגזעית בארצות הברית, ההפרדה דה-פאקטו של אוכלוסיות המושכות יחדיו פחות או יותר בעול הדמוגרפיה והדמוגוגיה של "הדמוקרטיה", הופכות את "השחור" ו"הלבן" לחלופות מוחלטות. קווי המתאר האלה של סובייקטים נואשים, הנפרסים בשני ממדים, זקוקים שיפיתו בהם חיים חדשים: רק לעתים נדירות ראיתי המחשה טובה יותר של תקווה זו מאשר במילותיה של טוני מוריסון:

עכשיו נראה יותר מאי פעם שאפשר וחובה לדבר על נושאי גזע ומגדר בלי המחיצות, השתיקות, ההפסקות המביכות בשיח. ברור למוח הרדוקציוניסטי ביותר כי שחורים חושבים באורח שונה זה מזה; וברור גם כי חלף זמנה של האחדות הגזעית חסרת ההבחנה. שיחה, חילופי דברים רציניים, בין גברים שחורים לנשים שחורות, החלה בזירה חדשה שבה המתמודדים קוראים תיגר על התבנית. גם פיצול על פי קווי גזע אינו קל עוד, כפי שבריתות וקואליציות בין נשים לבנות לשחורות, וסכסוכים בקרב נשים שחורות וגברים שחורים... מוכיחים.

אנו זקוקים לאופן הסתכלות המחזיר מימד שלישי לפרופילים שנטבעו והתקשו; אופן כתיבה המאפשר לשחור וללבן להתעורר לחיים בטקסט משותף; אופן דיבור, אופן של התנהלות אחורה וקדימה לאורך הלשון, שתכליתו להביא את השפה למרחב של קהילייה ושל שיחה, מרחב שלעולם אינו פשוט לבן ולעולם אינו אך ורק שחור.